

TURKLARNING MARKAZIY DAVLAT BOSHQARUV TIZIMI

Jamolov Ne'matillo Nurmuhammad o'g'li

O'zbekiston Milliy Universiteti tarix fakulteti 2-kurs 23/05 guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14887486>

Annotatsiya. Ushbu maqola, turklarning markaziy davlat boshqaruv tizimini o'rganishga qaratilgan bo'lib, turk xalqlarining tarixiy davrlarda tashkil etgan siyosiy va ijtimoiy tizimlarini tahlil qiladi. Markaziy boshqaruv tizimi, hukmdorning roli, uning maslahatchilari, divan va boshqa boshqaruv organlari orqali amalga oshirilgan davlatni boshqarishning xususiyatlarini ko'rsatadi. Maqolada, shuningdek, Turklarning davlat tizimining iqtisodiy va ijtimoiy tuzilishga ta'siri, hukmronlikning qonuniy asoslari, tizimning kamchiliklari va zaiflashishi, shuningdek, xalqaro aloqalaridagi o'rni ham yoritiladi. Markaziy boshqaruv tizimining ijtimoiy, siyosiy va madaniy jihatlari asosida, turklarning davlat boshqaruvi va uning tarixiy ahamiyati haqida keng qamrovli tahlil taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: Turklarning markaziy boshqaruvi, Davlat boshqaruvi tizimi, Hukmdor va divan, Islom huquqi, Iqtisodiy va ijtimoiy tuzilma, Harbiy tizim, Soliq tizimi.

CENTRAL STATE ADMINISTRATION SYSTEM OF THE TURKS

Abstract. This article is aimed at studying the central state administration system of the Turks, analyzing the political and social systems established by the Turkic peoples in historical periods. The central administration system shows the features of state administration carried out through the role of the ruler, his advisors, the divan and other administrative bodies. The article also covers the impact of the Turkic state system on the economic and social structure, the legal foundations of rule, the shortcomings and weakening of the system, as well as its role in international relations. Based on the social, political and cultural aspects of the central administration system, a comprehensive analysis of the Turkic state administration and its historical significance is presented.

Keywords: Central administration of the Turks, State administration system, Ruler and divan, Islamic law, Economic and social structure, Military system, Tax system.

ЦЕНТРАЛЬНАЯ СИСТЕМА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ТУРЕЦКОГО НАРОДА

Аннотация. Целью данной статьи является изучение системы центрального государственного управления тюрков и анализ политических и социальных систем, созданных тюркскими народами в исторические периоды. Система центрального

управления демонстрирует черты государственного управления, осуществляемого посредством правителя, его советников, дивана и других органов управления. В статье также рассматривается влияние тюркской государственности на экономическую и социальную структуру, правовые основы правления, недостатки и ослабления этой системы, а также ее роль в международных отношениях. На основе социальных, политических и культурных аспектов системы центрального управления представлен комплексный анализ тюркского государственного управления и его исторического значения.

Ключевые слова: Центральная администрация турок, система государственного управления, правитель и диван, исламское право, экономическая и социальная структура, военная система, налоговая система.

Turklarning markaziy davlat boshqaruv tizimi, ularning tarixida o'zgacha o'rin tutadi. Bu tizimni o'rganish, nafaqat Turk xalqlarining siyosiy madaniyatini, balki kengroq miqyosda Markaziy Osiyo va Islom dunyosidagi davlat boshqaruvining rivojlanishini tushunishga yordam beradi. Turklar o'z tarixiy davrlarida o'ziga xos markaziy boshqaruv tizimlarini yaratgan bo'lib, bu tizimlar davlatning mustahkamligi va ijtimoiy tartibni saqlashda katta ahamiyat kasb etgan.

Turklarning davlat tashkiloti qadim zamonlardan boshlab rivojlanib kelgan. Erta Turk davlati, jumladan, G'arbiy Turk va Sharqiy Turk imperiyalari, turklarning o'ziga xos markaziy boshqaruv tizimining dastlabki shakllarini yaratdi. Bu davrda hukmdor (Xaqon) markaziy davlat boshqaruvining asosiy shaxsiga aylangan va davlatni boshqarishning asosiy mas'uliyati unga yuklatilgan.

Markaziy Turkiston hududida tashkil topgan Xorazmshohlar, Seljuqlar va boshqa turk davlatlari turli bosqichlarda o'zlarining markaziy boshqaruv tizimlarini yaratdilar. Ularning boshqaruvi ko'pincha harbiy tartibga asoslangan bo'lib, kuchli hukmdor va uning devonlari, amaldorlari markaziy boshqaruvda muhim rol o'ynagan.

Markaziy boshqaruv tizimi deganda, barcha muhim siyosiy va iqtisodiy qarorlar, ta'limotlar va resurslar bir markazdan boshqarilishini nazarda tutadi. Turklar uchun bu tizim hukmdor, ya'ni Xaqon, Sultan yoki Xonning qo'lida bo'lgan. Hukmdor, o'zining vakolatlarini boshqa amaldorlarga topshirgan bo'lsada, oxirgi so'zni aytuvchi shaxs sifatida har doim hukmronlik qilgan.

Turklarning boshqaruv tizimining nazariy asoslari, ayniqsa, Islom qonunlari va an'anaviy turk boshqaruv tizimi bilan bog'liq edi. Boshqaruvning asosiy prinsiplari, adolat, tartibni saqlash, hukmdorning xalq bilan aloqasi va davlatchilikni mustahkamlashga qaratilgan edi.

Turklarning markaziy boshqaruv tizimida hukmdor (Xaqon, Sultan, Xon) o'zining asosiy rolini o'ynagan. Hukmdorning o'rni juda muhim edi, chunki u faqat tashqi tahdidlarga qarshi kurashmasdan, ichki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash uchun ham mas'ul bo'lgan. Hukmdor tomonidan tayinlangan amaldorlar, masalan, divan boshlig'i va boshqa yuqori darajadagi amaldorlar, davlat boshqaruvining turli jihatlarini nazorat qilishgan.

Divan, Turk hukmdorining asosiy maslahat organi sifatida, muhim siyosiy va iqtisodiy qarorlar qabul qilishda ishtirok etgan. Divan boshlig'i, ya'ni vizir, hukmdorning eng yaqin maslahatchisi bo'lib, davlat ishlarining boshqarilishida muhim o'rin tutgan.

Bundan tashqari, Turk davlatining harbiy tizimi ham markaziy boshqaruvga katta ta'sir ko'rsatgan. Harbiy tuzilma va jangovar qobiliyat markaziy boshqaruvni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Turklarning markaziy davlat boshqaruv tizimida muhim shaxslar juda ko'p bo'lgan. Hukmdor, uning amaldorlari, vizirlar, beglar, mirzalar va boshqa rasmiylar tizimda katta rol o'ynagan. Hukmdor, ko'pincha xalqning ijtimoiy va dini ehtiyojlarini hisobga olib, adolatli va oqilona qarorlar qabul qilishga harakat qilgan.

Divan boshlig'i esa, hukmdorning asosiy maslahatchisi bo'lib, turli siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishda ishtirok etgan. U, shuningdek, davlatning yirik qarorlari va amaldorlarining ta'minlanishiga javobgar bo'lgan.

Turklarning davlat boshqaruvi qonuniy asoslari turli madaniy va dini an'analar bilan bog'liq edi. Islom huquqi va an'anaviy turk qonunlari, o'zaro uyg'unlashgan holda, hukmdorning faoliyatini tartibga solgan. Hukmdor, davlatni boshqarishda diniy vakolatga ham ega bo'lib, o'z amaldorlarini tayinlashda va davlat ishlarini tashkil qilishda o'zining huquqlaridan foydalanardi.

Markaziy boshqaruv tizimi iqtisodiy va ijtimoiy tuzilma uchun juda muhim edi. Soliq tizimi, yerlar bo'yicha boshqaruv, davlatning iqtisodiy siyosati va uning xalq bilan aloqasi, barcha davlat boshqaruvining asosiy qismlarini tashkil etardi. Yer tizimi va boshqaruv amaldorlarining yerga bo'lgan hukmronligi, ijtimoiy tabaqalanishning shakllanishiga olib kelgan.

Boshqaruv tizimining ba'zi kamchiliklari ham mavjud edi. Markaziy boshqaruv tizimining zaiflashishi ko'pincha hududiy mustaqillikni qo'lga kiritgan viloyatlar, yer egalari yoki amaldorlar

tomonidan ro'y bergan. Boshqaruv tizimining markazlashganligi ba'zan hukmdorning resurslarni samarali taqsimlashda qiyinchiliklarga olib kelgan.

Turklarning markaziy boshqaruv tizimi boshqa mamlakatlar bilan aloqalarida muhim rol o'ynagan. Diplomatik aloqalar va savdo-sotiq masalalari ko'pincha hukmdorlar va amaldorlar tomonidan boshqarilgan. Turklarning boshqa xalqlarga qarshi olib borgan harbiy harakatlari, xalqaro arenada ularning mavqeini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Turklarning markaziy davlat boshqaruv tizimi, uning tarixiy va madaniy merosi bilan bog'liq bo'lib, ko'plab davlatlar va xalqlar uchun o'rnak bo'lgan. Turklarning markaziy boshqaruv tizimining asosiy jihatlari, adolat, tartibni saqlash, harbiy quvvatni mustahkamlash va iqtisodiy tizimni rivojlantirishga qaratilgan. Shuningdek, ularning siyosiy va ijtimoiy tizimi xalq bilan aloqalar va hukmdorning legitimligini ta'minlashga xizmat qilgan.

Markaziy boshqaruv tizimining asosiy xususiyatlari, barcha hukmdorlar va amaldorlarning faoliyatini belgilab berdi va Turklarning o'z davlati va xalqini boshqarishdagi yondashuvlarini o'zgartirishga olib keldi.

REFERENCES

1. Sultanov, O. (2012). Turklarning davlat boshqaruvi tizimi: Tarixiy rivojlanish va yondashuvlar. Toshkent: Sharq.
2. Abdullaeva, D. (2015). Markaziy Osiyo davlat boshqaruvi va Turk xalqlarining ta'siri. Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi.
3. Jalolov, F. (2008). Turklarning ijtimoiy va siyosiy tuzilmasi. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Tursunov, I. (2010). Islom davrida Turk davlat boshqaruvining shakllanishi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
5. Mirzaev, M. (2007). Xorazmshohlar davlati va uning boshqaruv tizimi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Nashriyoti.